

ФІЛОСОФІЯ ПРАВОСУДДЯ В ДІЇ: ПРО СМИСЛИ ПРАВОСУДДЯ, СУДОВУ ФІЛОСОФІЮ ТА СУДОВУ ПОЛІТИКУ

В'ячеслав Степанович Бігун,

кандидат юридичних наук,

науковий співробітник Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України

Розкриваються питання актуальності наукового дослідження філософських проблем правосуддя, визначається стан дослідження проблематики правосуддя в юридичній науці на прикладі дисертаційних досліджень. Правосуддя розглядається як феномен права в його розвитку. Філософія правосуддя розкривається як ідея правосуддя, зокрема судове здійснення ідеї права. В аспекті здійснення правосуддя розглядаються питання герменевтики правосуддя. Судова герменевтика представляється як судова філософія здійснення правосуддя. Загалом філософія правосуддя визначається як прикладний напрям філософії права, об'єктом осмислення якого є явище правосуддя, предметом – ідея правосуддя, поняття правосуддя та його здійснення.

Ключові слова: філософія правосуддя, судочинство, правосуддя.

Раскрываются вопросы актуальности научного исследования философских проблем правосудия, определяется состояние исследования проблематики правосудия в юридической науке Украины на примере диссертационных исследований. Правосудие рассматривается как феномен права в его развитии. Философия правосудия раскрывается как идея правосудия, судебное осуществление идеи права. В аспекте осуществления правосудия рассматриваются вопросы герменевтики правосудия. Судебная герменевтика представляется как судебная философия осуществления правосудия. В общем, философия правосудия определяется как прикладное направление философии права, объектом осмысления которого является явление правосудие, предметом – идея правосудия, понятие правосудия и его осуществления.

Ключевые слова: философия правосудия, судопроизводство, правосудие.

The author unfolds the relevance of philosophical issues of justice as judicial process, defines the status of these issues as researched in the Ukrainian legal scholarship based on dissertational research. Justice as judicial process is seen as a phenomenon of law in its development. Philosophy of justice is revealed as the idea of justice, in particular as the judicial realization of an idea of law. In the aspect of justice realization the issues of hermeneutics of justice are covered. Judicial hermeneutics is presented as the judicial philosophy of justice. The general philosophy of justice is defined as a branch of philosophy of law, its object being meanings of the phenomenon of justice, the issue-in-point – the idea of justice (as judicial process), the notion of such the justice and its realization.

Key words: philosophy of justice, administration of justice, judicial process.

Філософія правосуддя – актуальна тема наукового дослідження. Філософське осмислення правосуддя актуалізується необхідністю науково-практичного вирішення проблем системи правосуддя. Концептуалізація результатів такого осмислення сприятиме вдосконаленню інституту правосуддя в процесі право- й державотворення в Україні. Проведення наукового дослідження передбачає наступність. Тому з'ясуємо *стан дослідження проблематики правосуддя в юридичній науці*, зокрема як об'єкта філософсько-правового дослідження. Зокрема, в даному випадку межі такого визначення пропонується окреслити доробками новітньої української юридичної науки в розрізі різних спеціальностей за період із 1990 року. Вибір зумовлено припущенням: впродовж зазначеного періоду ці дослідження охоплюють перегляд і переосмислення із позицій методологічного плюралізму доробку юридичної науки попереднього, зокрема радянського, періоду,

іноземних джерел, уможливаючи використання дослідницького матеріалу як теоретичної бази й даного дослідження.

Наведемо висновки оглядів літератури. Так, реферативний огляд дисертацій з проблематики (у межах філософії права, як окремої спеціальності, та в межах решти спеціальностей) резюмує такими висновками. Проблематика правосуддя досліджувалася у контексті питань судової влади, тлумачення права, конституційного правосуддя (юстиції), юридичної діяльності, захисту прав людини, судової та правозахисної юридичної діяльності чи юридичної практики тощо [1]. Термін «правосуддя» зрідка зустрічається у темах дисертаційних досліджень (зокрема, в семи «кандидатських» дисертаціях 2003-2009 років за різними спеціальностями юридичної науки [2]; між тим, після 2002 року затверджено більше 15 тем, які його словоформи).

Правознавчі дослідження передусім стосувалися *форм* виникнення, розвитку та функціонування правосуддя. У межах *теоретико-правових* досліджень висвітлювалися питання та проблематика судової влади, тлумачення права, конституційного судочинства, юридичної діяльності, захисту прав людини, судової та правозахисної юридичної діяльності чи юридичної практики, суддівського розсуду. Термін «правосуддя» зрідка зустрічається у темах загальнотеоретичних дисертаційних досліджень. Проте, його відсутність не означає відсутності досліджень явища, позначеного як правосуддя, його проблематики. Останні досліджувалися в загальнотеоретичних роботах у контекстах судової влади, статусу суддів, суддівського розсуду тощо. Історико-правові дослідження зосереджені на історичному вимірі проблематики. Вони відтворюють генезу, устрій, процес розвитку і функціонування судочинства, судових систем, судового процесу на українських землях [3], зокрема й на Закарпатті [4]. Традиційним є існування, поряд із державними судами, судів недержавних (наприклад, церковних), інших інституцій, яким доручалося здійснення функцій правосуддя. Доведено історичні факти здійснення судової влади на рівні територіальної громади. Виявляється й істотність впливу політичних та ідеологічних чинників на здійснення правосуддя (створення надзвичайних судів як знаряддя політичного переслідування; ідеологічний критерій в доборі суддів і «суддівському переконанні»; обмеження за етнічним критерієм у формуванні суду присяжних, суддівського корпусу). Загалом дослідження правосуддя в межах певної спеціальності зумовлено її предметом, обмежуючи досліджуваний аспект явища правосуддя. Окремо підсумуємо огляд дисертаційних досліджень у межах спеціальності «12.00.12 - філософія права» в Україні. Правосуддя як *об'єкт* цілісно не досліджувалося взагалі, а як *предмет* – фрагментарно в окремих дослідженнях [5]. Відтак і судова проблематика досліджувалася фрагментарно. Загалом проблематику філософських засад, філософії судочинства чи правосуддя, поки що, не виокремлено й не досліджено як *окремий предмет* філософсько-правового осмислення в українській філософсько-правовій думці, недостатньо висвітлено різні її аспекти. Не сформовано самостійного філософсько-правового дискурсу проблематики, існує потреба в формуванні концепції філософії правосуддя, актуальної для української правової реальності. Отож, *ступінь наукової розробленості проблеми* філософії правосуддя можна вважати недостатнім, а також вартим подальшого наукового пошуку. Результати одного з таких пошуків представлені далі.

Ідея правосуддя. Правосуддя з позицій філософії правосуддя розглядається як феномен права в його розвитку. Розвиток права як явища виявляє еволюцію поняття правосуддя. Еволюція правосуддя – частина еволюції ідеї права: розвиток поняття права та його здійснення. Поява терміна «правосуддя» в юридичній науці має відносно недавно історію, споріднену з прагненням належного здійснення саме ідеї права. В процесі реалізації ідеї права й виявлялися нові ознаки явища, що з одного боку відображали поступ поняття права, а з другого – ставали частиною ідеї права вже з новим змістом. Явище, сутністю якого є судження в найбільш складних ситуаціях, здійснюване відповідно до певних критеріїв, позначуваних як «право», й стало відтак позначатися як «правосуддя». Водночас, правосуддя як явище розвивалося відповідно до власної ідеї, її розвиток зумовив набуття нового змісту, специфічні ознаки якого пропонується позначати як «смісли правосуддя». Загалом правосуддя є явищем права в його розвитку. Сутність філософії правосуддя зумовлено визначенням правосуддя як судового здійснення ідеї права. Традиційно за одним із розумінь (зокрема гегелівським) предметом філософії права вважалася ідея права, поняття та його здійснення. Однією з форм здійснення права є здійснення судове. Предмет такого здійснення можна окреслити як окремий предмет філософії правосуддя, ідею правосуддя – основою філософії правосуддя. Ключове питання ідеї правосуддя – її зміст, її конкретизація відбувається через *смісли* правосуддя. Окреслимо значення смислу правосуддя. Смысл правосуддя розуміється як особливий зміст, який відображає сутність (сутності) явища дійсності, позначуваного терміном «правосуддя». Можливе вирішення різних смислів правосуддя, наприклад, у цьому дослідженні, таких, як: «антропологічний» (правосуддя як судова антропологія); «владний» (правосуддя як форма здійснення судової влади); «правореалізаційний» (правосуддя як судове здійснення права); «правозахисний» (правосуддя як судовий захист); «резолютивний» (або «вирішальний») (правосуддя як судове вирішення конфлікту); «балансуючий» (правосуддя як судове балансування) та інші (ідеологічний, телеологічний, виховний, відповідальний, економічний – залежно від певного ключового критерію, ідеї). Запропонований перелік смислів ідеї правосуддя нема підстав вважати ідеальним чи вичерпним, його може бути піддано критичному огляду. Також можливі суміщення та «перехрещення» різних смислів правосуддя, зазначених в цьому огляді. Відтак ідеї правосуддя властива смислова множинність. Цей висновок ґрунтується на положенні про те, що зазначені та інші смисли є

обґрунтованими, такими, що відображають реальність.

Сукупно смисли правосуддя як елементи ідеї правосуддя закладають підґрунтя основ філософії правосуддя.

Напрямами подальшого дослідження можуть стати детальний аналіз ідеї правосуддя – виявлення смислів явища, позначуваного як правосуддя; питання співвідношення смислів права; їх формалізація в принципах; прояви маніпуляцій чи зловживання. Все це може слугувати предметом подальшого осмислення філософських проблем правосуддя. Одним із ключових аспектів осмислення ідеї правосуддя є з'ясування її здійснення.

Здійснення правосуддя. Правосуддя – судова діяльність, спрямована на здійснення ідеї права. Правосуддя як об'єкт даного філософсько-правового дослідження розуміється не як будь-яка судова діяльність, а як така, що спрямована на здійснення *ідеї права*. Тому судочинство – не тотожне правосуддю, це форма його здійснення. Якщо точніше, то обґрунтовано стверджувати про наявність *формальних* і *змістовних* сутнісних ознак *правосуддя*. Формальною ознакою правосуддя є його здійснення в формі судочинства судами як державними органами, а змістовною – відповідність вимогам справедливості і забезпечення ефективного поновлення в правах. Формальна ознака правосуддя конкретизується у *функціональному розумінні правосуддя*, яке ототожнює його з судочинством, судовим розглядом справ, тоді як друге, *змістовне розуміння* акцентує на внутрішніх характеристиках судової діяльності, наприклад, справедливості як меті правосуддя.

Повернімося до ідеї права як основи ідеї правосуддя. Розкриття змісту ідеї права можливе через відповідні правові (філософсько-правові) концепції, теорії, поняття. Останні в свою чергу виступають як спеціальні уявлення, через які відбувається усвідомлення явища, позначуваного терміном «право». Відтак зміст *правосуддя* розкривається через певне *праворозуміння* чи їх поєднання.

Традиційно юснатуралізм і юридичний позитивізм вважають домінуючими праворозуміннями. Водночас концептуалізація ідеї права, відображена в концепціях ідеї права певних філософів і правознавців, можлива й на основі не лише інших праворозумінь, але й зважаючи на інші ключові ідеї, котрі складно визначити в межах певного підходу до праворозуміння. Так, наприклад, в контексті судового здійснення ідеї права шляхом скасування неправового законодавства доречно розглянути «формулу Радбруха», розроблену правознавцем і філософом права Г. Радбрухом, який не вважав себе ані прихильником юснатуралізму, ані легізму.

Так звана «формула Радбруха» є теоретичним приписом завершеного логічного судження, розробленим Г. Радбрухом, для вирішення практичних правових проблем. Формула стала наслідком філософсько-правової рефлексії філософа права на ідеологію і практику соціал-націоналізму. В основі формули, як і філософії права Г. Радбруха, «ідея права». Ідея права, ототожнювана Радбрухом з ідеєю справедливості в широкому розумінні, засновується на трьох взаємопов'язаних, але часом конфліктуючих, правових цінностях, які її реалізують: справедливість (у вузькому розумінні), доцільність і правопевність. Подолати антиномію ідеї права й покликана так звана «формула Радбруха». В порівнянні з першим варіантом «формули Радбруха» (до 1930 року), зміненою під впливом злочинів режиму націонал-соціалізму, у другій надається більше значення справедливості як елементу ідеї права, відтак антиномія ідеї права вирішується на користь пріоритетності справедливості над правопевністю і доцільністю. Формула застосовується винятково, за словами Радбруха, «... коли суперечність діючого закону та справедливості сягає настільки нестерпного масштабу, що закон як «несправедливе право» поступається справедливості...». Формула Радбруха має практико-правове значення, зокрема в правозастосуванні судами, зокрема при визнанні «несправедливими» нацистських законів, в судових процесах 1989-1999 рр., пов'язаних із охороною Берлінської стіни за фактами, які мали місце до возз'єднання Німеччини. «Ідея права», ідея «надзаконного права», спрямовані на критику юридичного позитивізму, сприяли росту теоретичного та практичного інтересу до ідей природного права, їх повоєнному «вродженню». Як відзначалося, традиційно юснатуралізм і юридичний позитивізм вважають домінуючими праворозуміннями, але не єдиними. Як доречний приклад альтернативи (альтернативної концепції) у судовому аспекті зазначимо інтерпретивізм, який уявляється «третім шляхом» між теорією природного права і юридичним позитивізмом. Окреслимо головні положення інтерпретивізму, розроблені Р. Дворкінім. Вони полягають у тому, що право не є певною сукупністю даних (данності), правил чи фактів, а тим, що юристи мають на меті витлумачити чи отримати в своїй юридичній діяльності. Не проводиться й розмежування між правом і моральністю. Уявляється, що право не є іманентним природі, а правові цінності та принципи існують незалежно. Перше уявлення протиставляє інтерпретивізм юридичному позитивізму, друге – теорії природного права. У судовій діяльності такий інтерпретивізм «змиває» кордони праворозумінь. Відбувається пошук оптимального рішення для сторін, як законного чи правомірного рішення – згідно з

діючим правом, так і справедливого рішення – за уявленнями про справедливість. По суті, не лише така юридична герменевтика стає методологією здійснення правосуддя, але й здійснення правосуддя стає методологією пошуку та здійснення права.

Наближення теоретичних філософсько-правових розробок до рівня практики судової діяльності виявляє, з-поміж іншого, такий аспект. Не применшуючи значення прихильності, наприклад, судді до певного праворозуміння, інтерпегівізму як конструкції, яка пояснює пошук судового рішення, відзначимо значення розбіжностей праворозуміння суддів, які приймаються судовій рішення при колегіальному розгляді та вирішення справ. Колегіальний розгляд, як такий, уможливує вироблення та застосування різних підходів до застосування матеріального права. Зазначене відображається в окремих думках (які співпадають чи не співпадають із думкою більшості).

Колегіальні судові рішення ухвалюються більшістю голосів суддів. Результат такого рішення залежить від уявлень більшості про те, яким має бути рішення, що, наприклад, відповідає закону і є обґрунтованим. У питаннях права (суду права) істотним є й значення прихильності більшості суддів до певного праворозуміння, в результаті чого може вироблятися певне *домінуюче праворозуміння*. Таким чином, умовно кажучи, «справедливість» рішення безпосередньо залежить від того, чи ухвалить його більшість, яка в даному випадку й виробляє таке домінуюче праворозуміння.

Загалом же судову філософію здійснення правосуддя як судового вирішення методологічно можна окреслити таким чином так. Суд, аби ухвалити судові рішення, повинен вирішити низку ключових судових питань, зокрема таких, як «питання факту» та «питання права»; крім того, інколи виокремлюють й «питання політичної моральності» чи «відданості» [6]. «Питання факту» передбачають встановлення обставин (зокрема справи) як емпіричних даних. У цьому смислі суд функціонує як «суд факту». Його завдання встановити істину в розумінні дійсних обставин справи. «Питання права» передбачають визначення правозастосування, тобто того, яке право (принцип, норму права) і в який спосіб слід застосовувати до питання факту. В цьому смислі суд діє як «суд права». Ці процеси супроводжуються тлумаченням, зокрема судовим. «Питання політичної моральності чи відданості» передбачають з'ясування ставлення політичної системи до права (політики права) в частині обов'язку судді чи судового юриста, й значення цього в конкретній справі.

«Питання права» мають особливий характер «теоретичних розбіжностей». Попри кілька підходів, відсутній єдино правильний критерій «правильного вирішення» питання права. Вважається, що ці розбіжності не притаманні

емпіричним питанням, а їх наявність – вихідна основа вироблення різних теорій прийняття судових рішень. Їх відображенням є суддівський розсуд, який можна визначити як спосіб реалізації суддею судової влади, межі свободи судді в судовому вирішенні.

Предмет судового розсуду, з-поміж іншого, – це судові тлумачення як спосіб правопошуку в судовому правозастосуванні. Який зміст судового тлумачення загалом? Для прикладу, в правовій теорії та конституціоналізмі США розрізняють поняття *interpretation* (інтерпретація, тлумачення) та *construction* (буквально «конструювання»). Якщо *interpretation* – «діяльність із визначення лінгвістичного значення чи семантичного змісту правового тексту», то *construction* – «діяльність із перекладу семантичного змісту правового тексту на юридичні правила» (Л. Солам). Відтак інтерпретується значення тексту, конструюються юридичні правила для його застосування до конкретних фактичних ситуацій.

Зазначене розмежування має практичним наслідком розвиток різних теорій тлумачення, зокрема конституційного тлумачення в США на базі «конструктивізму». Судове тлумачення найширше застосовується для цілей тлумачення конституції, законодавства у «суді права»: конституційному, вищому – апеляційному, касаційному тощо.

Різновиди суддівського тлумачення водночас слугують способами самообмеження суддів. Останнє можна визначити як принцип і наслідок діяльності судді щодо використання суддівського розсуду в питаннях права та факту, зокрема в правозастосуванні, за яким суддя самостійно обмежується відповідно до обґрунтованих філософсько-правових, інших теоретичних чи практичних положень. Відсутність суддівського самообмеження може призвести до зловживань, «суддівської сваволі».

Системний розгляд судової герменевтики дає підстави стверджувати про можливість формування на основі її положень судової філософії чи то судової філософії права. У вузькому розумінні – це сукупність ідей та переконань, які передбачають, як суддя вирішуватиме справи. До речі, таке його розуміння має й практичне значення: у США, наприклад, при призначенні чи виборів суддів намагаються з'ясувати відповідну філософію судді. Остання ж, у вузькому розумінні цього слова, зокрема структурно, складається із філософії судді (особистісний світогляд, який може включати й професійний) та суддівської філософії (професійні світогляд, праворозуміння), філософії інших учасників, задіяних у здійсненні правосуддя. Судова філософія судді може розрізнятися за ідеологією в зв'язку зі способами судового тлумачення. Так можна розрізнити, з-поміж інших, такі три види судової філософії

судді (суддівської філософії), як консерватор (схильний до судового текстуалізму); ліберал (схильний до модернізації правових норм, судової правотворчості); поміркований суддя – схильний до посередньої позиції між консерватором і лібералом.

Загалом суддівську філософію можна визначити як елемент судової філософії, складову філософії правосуддя, що позначає професійну правосвідомість та особистий світогляд судді в їх застосуванні до судової діяльності.

Філософія правосуддя визначається як прикладний напрям філософії права, об'єктом осмислення якого є явище правосуддя, предметом – ідея правосуддя, поняття правосуддя та його здійснення. Змістовно філософія правосуддя формується з різних елементів – залежно від критеріїв. Наприклад, за напрямками філософсько-правової думки: онтологічна філософія правосуддя; антропологічна філософія правосуддя; аксіологічна філософія правосуддя, феноменологічна філософія правосуддя тощо. Структурно вона може визначатися за сферами діяльності: філософсько-теоретична – судова філософія, і практична (прикладна) – судова політика. Ключові категорії філософії правосуддя – судова влада, судове праворозуміння, судова філософія, суддівська філософія, судове тлумачення, судовий процес, судова діяльність та окремі інші.

Судова політика в аспекті філософії правосуддя може бути визначена в двох значеннях.

У першому розумінні це судова діяльність у сфері політики як сфері реалізації влади загалом. Так, виникають питання співвідношення судової влади з іншими «гілками» влади. У другому розумінні, більш вузкому, судова політика може бути визначена як прикладна філософія правосуддя, спрямована на забезпечення практичного здійснення правосуддя як сфери здійснення, окреслених межах судової влади. В широкому розумінні – це політика, пов'язана з судовою правозастосувальною діяльністю; в вузькому – (зазвичай) державна політика, частина складової правової політики, в судовій сфері, спрямована на досягнення встановленої мети та відповідних завдань. Метою державної судової політики може визначитися забезпечення такого режиму здійснення судової влади, за якого правосуддя вважається реально здійсненим. Теоретичні засади судової політики – доробок філософії правосуддя, який використовується при проведенні судової реформи. З-поміж питань судової політики – формулювання та забезпечення принципів судочинства, вироблення ефективної структурної моделі адміністрування судочинства як форми здійснення правосуддя.

Розкриттю зазначених питань структури філософії правосуддя можуть бути присвячені подальші філософсько-правові дослідження.

Список використаних джерел:

1. Правознавчі дисертації з проблематики правосуддя. Див., напр.: Смородинський В. С. Судова влада в Україні (загальнотеоретичні проблеми): Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 [Електронний ресурс] / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. — Х., 2001. — 20 с. — Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2001/01svssvu.zip>; Алексеєнко І. Г. Європейська модель конституційної юстиції: теоретико-правові проблеми становлення та розвитку: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 [Електронний ресурс] / НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. — К., 2001. — 16 с. — Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2001/01aigpsr.zip>; Матвеева Л. Г. Юридична природа та місце офіційних інтерпретаційних актів у правовій системі України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Національний університет внутрішніх справ. — Х., 2005. — 20 с. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2005/05mlgpsu.zip>; Христова Г. О. Юридична природа актів Конституційного Суду України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 [Електронний ресурс] / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. — Х., 2004. — 20 с. — Режим доступу: <http://lawbook.org.ua/aref/1044570.shtml>; Малишев Б. В. Судовий прецедент у правовій системі Англії (теоретико-правовий аспект): Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 [Електронний ресурс] / Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 2002. — 19 с. — Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2002/02mbvtpa.zip>; Волвенко П. В. Діяльність Конституційного Суду України щодо тлумачення Конституції України: теоретичний аспект: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 [Електронний ресурс] / Київ. нац. ун-т внутр. справ. — К., 2006. — 24 с. — Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2006/06vvpvuta.zip>; Хорошковська Д. Ю. Роль судової практики в системі джерел права України: теоретико-правове дослідження: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 [Електронний ресурс] / Інститут законодавства Верховної Ради України. — К., 2006. — 20 с. — Режим доступу: <http://lawbook.org.ua/aref/1065283.shtml>; Дудаш Т. І. Праворозуміння: герменевтичне дослідження: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 [Електронний ресурс] / Львівський національний університет ім. Івана Франка. — Л., 2008. — 16 с. — Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2008/08dtipgd.zip>; Шевчук С. В. Загальнотеоретичні проблеми нормативності актів судової влади: автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.01 [Електронний ресурс] / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. — Х., 2008. — 38 с. — Режим доступу:

<http://www.nbu.gov.ua/ard/2008/08ssvasv.zip>; Смирнов А. М. Правовий статус жертв правосуддя та зловживання владою як особливий вид правового статусу людини: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 [Електронний ресурс] / Національний ун-т внутрішніх справ. — Х., 2004. — 19 с. — Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2004/04samps1.zip>; Кагадій М. І. Юридична практика в правовій системі України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 [Електронний ресурс] / Київський національний ун-т внутрішніх справ. — К., 2005. — 16 с. — Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2005/05kmipsu.zip>; Федик С. Є. Особливості тлумачення юридичних норм щодо прав людини (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України): Автореф. дис. канд... юрид. наук: 12.00.01 [Електронний ресурс] / Київський національний університет ім. Т. Шевченка. — К., 2002. — 20 с. — Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2002/02fseksu.zip>; Пашук Т. І. Право людини на ефективний державний захист її прав та свобод: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 [Електронний ресурс] / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. — Л., 2006. — 16 с. — Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2006/06ptizps.zip>; Гусарев С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.01 [Електронний ресурс] / С. Д. Гусарев; НАН України. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. — К., 2007. — 35 с. — Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2007/07gsdmta.zip>; Рісний М. Б. Правозастосувальний розсуд (загальнотеоретичні аспекти): Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 [Електронний ресурс] / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. — Л., 2006. — 16 с. — Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2006/06rmbzta.zip>; Куфтирєв П. В. Суддівський розсуд у теорії права: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 [Електронний ресурс] / П. В. Куфтирєв; Інститут законодавства Верховної Ради України. — К., 2009. — С. 4-5. — Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2009/09kpvrtп.zip>.

2. Термін «правосуддя» зрідка зустрічається у темах дисертаційних досліджень 2003-2009 років. Зокрема, йдеться про дослідження таких авторів, як А. М. Смирнов («Правовий статус жертв правосуддя та зловживання владою як особливий вид правового статусу людини»), В. П. Шевченко («Конституційно-правові основи військового правосуддя»), Н. Ю. Сакара («Проблема доступності правосуддя у цивільних справах»), С. Є. Дідик («Кримінально-правова охорона правосуддя»), О. М. Овчаренко («Доступність правосуддя та гарантії його реалізації»), О. В. Федькович («Роль органів юстиції в організації та забезпеченні функціонування системи правосуддя»), А. М. Бернюков («Юридична герменевтика як методологія здійснення правосуддя»).

3. Історико-правові дисертаційні дослідження спрямовані на дослідження історичних аспектів проблематики правосуддя. Див., напр.: Ковальова С. Г. Еволюція судової системи і судочинства на українських землях Великого князівства Литовського: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 [Електронний ресурс] / Одеська національна юридична академія. — О., 2004. — 20 с. — Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2004/04ksgvkl.zip>; Биркович О. І. Судова система української держави (Гетьманщини) 1648-1657рр.: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 [Електронний ресурс] / Національна академія внутрішніх справ України. — К., 2004. — 19 с. — Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2004/04boidgr.zip>; Пятяка О. О. Гродський суд у системі владних структур Київського, Брацлавського та Волинського воеводств (друга половина XVI – перша половина XVII ст.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 [Електронний ресурс] / Інститут історії України НАН України. — К., 2005. — 22 с. — Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2005/05pooppp.zip>; Білостоцький С. М. Кримінальне судочинство міста Львова XVI-XVIII ст. (за матеріалами вийтівсько-лавницького суду міста Львова): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 [Електронний ресурс] / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. — Л., 2009. — 16 с. — <http://www.nbu.gov.ua/ard/2009/09bsmsml.zip>; Никифорак М. В. Державний лад і право на Буковині в 1774 - 1918 рр.: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.01 [Електронний ресурс] / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2004. — 37 с. — Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2004/04nmvpbr.zip>; Кондратюк О. В. Судова система та судочинство в Галичині у складі Австро-Угорщини (1867 - 1918 рр.): Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 [Електронний ресурс] / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. — Л., 2006. — 20 с. — Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2006/06kovsau.zip>; Гловацький І. Ю. Українські адвокати Східної Галичини як захисники у кримінальних справах по обвинуваченню у вчиненні політичних злочинів у міжвоєнний період (1918-1939 рр.): Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 [Електронний ресурс] / І. Ю. Гловацький; Київ. нац. ун-т внутр. справ. — К., 2006. — 18 с. — Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2006/06giyzmp.zip>; Липитчук О. В. Система судових органів та судочинство Республіки Польща (1918-1939 рр.): Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 [Електронний ресурс] / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. — Л., 2004. — 18 с. — укр. — Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2004/04lovrpr.zip>; Балух В. С. Організація і діяльність комерційних судів Російської імперії: історико-правове дослідження на прикладі Одеського комерційного суду (1808-1917): Автореф. дис. канд... юрид. наук: 12.00.01 [Електронний ресурс] / Одеська національна юридична

академія. — О., 2002. — 20 с. — Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2002/02bvsoks.zip>; Поляков І. І. Організація та діяльність судових органів Таврійської губернії за Судовою реформою 1864 року (60-90-ті роки XIX ст.): Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 [Електронний ресурс] / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. — Х., 2002. — 20 с. — Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2002/02piirrs.zip>; Губар С. В. Становлення і розвиток органів дізнання і досудового слідства в Україні (1917 – 60-ті роки XX століття): Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 [Електронний ресурс] / Національна академія внутрішніх справ України. — К., 2003. — 17 с. — Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2002/02gsvurs.zip>.

4. Історико-правові дослідження правового становища Закарпаття висвітлювали й питання системи правосуддя. Див.: Мазурок І. О. Правове становище Закарпаття у 1939-1944 рр. (історико-правове дослідження): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 [Електронний ресурс] / Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 2009. — 16 с. — Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2009/09mioipd.zip>; Ринажевський Б. М. Становлення національної державності в Закарпатті (1918 - 1939 рр.): Автореф. дис... юрид. наук: 12.00.01 [Електронний ресурс] / Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. — Л., 2004. — 19 с. — Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2004/04rbmdzr.zip>; Болдижар С. М. Правове становище Закарпатської України (1944-1946 роки): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 [Електронний ресурс] / Київ. нац. ун-т внутр. справ. — К., 2009. — 20 с. — Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2009/09bsmzur.zip>.

5. Філософії права в Україні інституціоналізовано як окрему спеціальність наукового працівника у системі юридичних і філософських наук в Україні, принаймні, з 1997 року. Загалом (на основі даних, узагальнених автором на з бібліографічної інформації каталогу Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського, власних даних) захищено більше 75 дисертацій: за період 1997-2010 років (на 1.11.2010) захищено 77 дисертацій (для порівняння: 19 в 2003 році, 40 в 2005 році), з яких докторських – 14, кандидатських – 63; з юридичних – 68; філософських наук – 9. Так, питання суддівської етики та деонтології досліджувалися в роботі С. С. Сливки (Філософсько-правові проблеми професійної культури юриста: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.12 [Електронний ресурс] / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. — Х., 2002. — 32 с. — Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2002/02ssspky.zip>); судові пізнання, судова гносеологія в дослідженні А. А. Козловського (Гносеологічна природа права (філософсько-правовий аналіз): Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.12 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2000. — 40 с.), герменевтика судової діяльності в дослідженні А. М. Бернюкова (Юридична герменевтика як методологія здійснення правосуддя (філософсько-теоретичний аналіз): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.12 [Електронний ресурс] / Львівський держ. ун-т внутрішніх справ. — Л., 2008. — 16 с. — Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2008/08bamfta.zip>).

6. Mathis S. Philosophy and the Law: How Judges Reason (Course Guide). — Recorded Books: The Modern Scholar Series, 2008. — P. 15.